

МИЛОШ БЈЕЛОВИТИЋ*

ЈЕДНА ОД ПОСЉЕДИЦА ГРАЂАНСКОГ РАТА НА ПРОСТОРУ
БИВШЕ СФРЈ 1991-1995. - ИЗБЈЕГЛО И РАСЕЉЕНО
СТАНОВНИШТВО НА ПРИМЈЕРУ ОПШТИНЕ БАЊА ЛУКА

Ратови доносе велика страдања становништву. Овај посљедњи, вођен на просторима бивше СФРЈ трећи пута у стравичном XX вијеку имао је тешке, још и данас немјерљиве посљедице. Једна од њих је етничко чишћење, масовно прогонство, избјегло и расељено становништво. Док је у почетку грађанског рата, српски народ страдао на својој западној периферији - Српском етничком простору (СЕП), права катастрофа је наступила у другој половини 1995. године. Тад је српско становништво протјерано прво из западне Славоније, а затим из осталог дијела РСК од Баније до сјеверне Далмације.

Удружене непријатељске снаге Републике Хрватске и Муслиманскохрватске федерације, потпомогнуте снагама за брза дејства ЕУ и на крају ваздушним снагама НАТО пакта, означиле су војни преокрет у рату на простору бивше БиХ. Тад је покренуто становништво јужног и западног дијела Босанске крајине од Гламоча до Крупе на Уни и Србобрана до Бочца код Бање Луке.

Свом приликом разматраћемо главне географске посљедице грађанског рата на примјеру избјеглог и расељеног становништва, које се налази на општини Бања Лука, према попису избјеглих и расељених лица марта 1996. године.

Циљ рада јесте разматрање простора са ког су покренута избјегла и расељена лица, простор на ком се сада налазе и проблеми географског карактера у вези са том присилном, ратном миграцијом становништва српског народа из његових вјековних матичних области Високе крајине.

Страдање српског народа Босанске крајине у посљедњим мјесецима грађанског рата (септембар-октобар 1995) имало је крупне географске посљедице, које се огледају у готово тоталној промјени етничке структуре становништва 16 општина Крајине.

У таквим околностима природна је чињеница да се највећи број протјераног становништва желио да се заустави у главној општини Крајине - Бањалуци. Овакво стање добро се може сагледати из података Табеле I. Општина садашњег пребивалишта - Бања Лука и општине ранијег пребивалишта, према стању у марту 1996. године.

* Др. ред. проф. ПМФ. Бања Лука

Општина ранијег пребивалишта	Број домаћинстава	% протјераног стан. у БЛ	% српског станов. у матичној општини
1. Бихаћ	1271	5,6%	32,2%
2. Крупа на Уни	1009	4,5%	23,5%
3. Дрвар	1833	8,1%	35,3%
4. Петровац	585	2,6%	16,0%
5. Грахово	973	4,3%	39,6%
6. Гламоч	1641	7,3%	53,3%
7. Ливно	367	1,6%	31,1%
8. Купрес	621	2,7%	40,6%
9. Бугојно	431	1,9%	15,6%
10. Шипово	222	1,0%	5,8%
11. Србобран	378	1,7%	12,9%
12. Јајце	619	2,7%	22,8%
13. Мркоњић Град	1360	6,0%	20,6%
14. Кључ	2045	9,1%	35,5%
15. Сански Мост	2739	12,1%	34,5%
У к у п н о	16094	71,2%	28,0%

Укупни удио свих крајишких општина износи 16594 домаћинства или 72,9% свих таквих домаћинстава, која су се смјестила на простору општине Бања Лука.

Друга група општина из бивше БиХ по броју протјераних домаћинстава јесте средња Босна. На првом су мјесту општине града Сарајева (8 општина са 1018 домаћинстава), Травник (658), Зеница (437) и Нови Травник (151 домаћинство). То је укупно 2264 домаћинства или готово 10% таквих домаћинстава, што са првом, главном групом представља 82,9% свих таквих домаћинстава. Из преосталог дијела бивше БиХ било је укупно 695 домаћинстава или 3%, што са простора цијеле БиХ представља укупно 19553 домаћинства или 85,9% свих протјераних домаћинстава.

Трећа главна скупина, или друга по величини јесу избјегла лица и расељено становништво по домаћинствима из Републике Српске Крајине и Републике Хрватске, односно са подручја Авнојске Хрватске са укупно 3218 домаћинстава, што представља 14,1% свих таквих домаћинстава. Или другачије речено, свако седмо избјегличко домаћинство смјештено на простору општине Бања Лука, било је у марту 1996. године са простора Хрватске. Број оваквих домаћинстава у Бања Луци чинио је чак 27,5% таквих која су се налазила у Републици Српској. Општи закључак се може свести на чињеницу да је општина Бања Лука била веома привлачна за сво избјегло и расељено становништво. Удио оваквог становништва на општини Бања Лука чинио је 17,2% таквог становништва у Републици Српској или свако шесто избјегло или расељено домаћинство у Републици Српској било је смјештено на простору општине Бања Лука.

Табелом I покушали смо пружити истовремено неколико битних географских показатеља избјеглих и расељених домаћинстава, која су се марта 1996. године налазила на простору општине Бања Лука. Први показатељ говори о броју домаћинстава са простора крајишких општина. Други показатељ

говори о % удјелу броја домаћинстава тих општина, а трећи показатељ говори о % удјелу таквог српског становништва у општини из које су дошли (домицилна општина).

Из три упоредна показатеља могу се извести неки географски закључци: 1. да је општина, а прије свега град Бања Лука били веома привлачни за избјегла и расељена домаћинства. 2. да близина домицилне општине простору Бања Луке има велик, али не увијек и одређујући значај. Тако су на првом мјесту по броју таквих домаћинстава сусједна и блиска општина (Сански Мост и Кључ) са више од 1/5 укупног броја домаћинстава (21,2%). 3. Велик удио таквих домаћинстава имале су општине: Дрвар, Гламоч, Мркоњић Град, Крупа на Уни, Бихаћ и Грахово (од 8% до више од 4%) или заједно ове општине 35,8%. 4. На преосталих седам општина Крајине отпада 14,2% таквих домаћинстава.

Посљедњи показатељ, који представља % удио српског становништва у домицилној (матичној) општини даје веома вриједне податке. Просјек за све општине износи 28% укупног српског становништва. Међусобне разлике су знатне и крећу од 5,8% до 53,3% или 1:9! Једина општина, која је имала по попису становништва 1991. године више од половине српског становништва смјештеног на подручју општине Бања Лука, марта 1996. године, била је општина Гламоч (53,3%).

Друга по удјелу таквог становништва је била општина Купрес са преко 40%. Више од просјечног удјела (28%) имало је шест општина са удјелом између 30% и 40% (Грахово, Кључ, Дрвар, Сански Мост, Бихаћ и Ливно). Мање од просјека су имале општине: Крупа на Уни (23%), Јајце, Мркоњић Град, Петровац, Бугојно, Србобран и најмање Шипово (6%). Покушали смо разјаснити низак удио оваквог становништва у општини Шипово. Попис становништва избјеглица у марту 1996. године регистровао је у Шипову 485 враћених домаћинстава или око 1550 становника што је чинило око 13% српског становништва општине 1991. године. У општини Српски Брод било је регистровано 334 домаћинства из Шипова или око 1100 становника или око 9% српског становништва у општини Шипово. Очито је да подаци пописа избјеглих и расељених лица 1996. године нису вјерно могли да прикажу стање, односно да је број протјераника био већи од броја забиљежених. Тако је из општине Шипово регистровано протјераних домаћинстава 1223 или око 4000 становника, док је Шипово имало 1991. преко 12000 српског становништва!

Ипак, најважније је да је простор општине Дејтоном враћен Републици Српској, иако претходно темељито опљачкан од стране редовне војске Републике Хрватске!

Географски је сасвим логично високо учешће протјераног становништва из Босанске крајине у општини Бања Лука са 73% укупног удјела свих таквих домаћинстава.

Друга скупина по броју протјераних српских домаћинстава смјештених у општини Бања Лука јесу домаћинства из Републике Хрватске без Републике Српске Крајине, којих је било укупно 1725 или 7,6% укупних домаћинстава. Из РСК је било 1493 домаћинства или 6,5% односно узето заједно 14,1% таквих домаћинстава. Табела II приказује географско поријекло српских протјераних домаћинстава из РСК смјештених у општини Бања Лука, марта 1996. године.

Регија поријекла становн.	Западна Славонија	Банија	Сјеверна Далмација	Лика	Кордун	Остало	Укупно
Број домаћинстава	686	354	247	117	82	7	1493
% домаћинстава	45,9%	23,7%	16,5%	7,8%	5,5%	0,6%	100%

Географска близина и везе дошле су до пуног изражаја у поријеклу протјераног становништва: готово половина становништва је из западне Славоније, четвртина из Баније, а подједнако из сјеверне Далмације и Лике и Кордуна заједно.

ТАБЕЛА III ПРОТЈЕРАНА СРПСКА ДОМАЋИНСТВА ИЗ ОПШТИНА ХРВАТСКЕ СМЈЕШТЕНА У ОПШТИНИ БАЊА ЛУКА (Број и %)					
1. Град Загреб	610 дом.	2,7%	6. Дарувар	136 дом.	0,6%
2. Нова Градишка	317 дом.	1,4%	7. Задар	134 дом.	0,6%
3. Град Ријека	268 дом.	1,2%	8. Двор	105 дом.	0,5%
4. Сисак	171 дом.	0,7%	9. Костајница	103 дом.	0,4%
5. Книн	150 дом.	0,6%	10. Петриња	102 дом.	0,4%

Видљива је доминација великих градова (Загреб, Ријека, Сисак) у којима су радили становници из БиХ. Принцип близине одражава се код протјераника са општина: Нова Градишка, Книн, Дарувар, Задар, Двор, Костајница и Петриња.

Прогнаника са осталих подручја бивше СФРЈ је било свега 91 домаћинство или 0,4%, од којих највише било из Словенија (58 домаћинстава) гдје су се налазили на раду.

Пажњу заслужују бројне друштвене карактеристике избјеглог и расељеног становништва, јер се из њих могу сагледати прилике у којима су живјели и радили, имовно стање и друге социјалне ознаке.

ТАБЕЛА III ИЗБЈЕГЛА И РАСЕЉЕНА ДОМАЋИНСТВА ПРЕМА БРОЈУ ЧЛАНОВА						
Општина	Укупно	са 1 чланом	2	3	4	5 и више чланова
Бања Лука	22757	2724	3101	4500	6680	5752
%	100	12	14	20	29	25

Попис избјеглих и ..., стр. 44.

Анализа података о броју чланова домаћинстава показује да мање од 1/4 чине једночлана и двочлана, обично старачка домаћинства без дјецe, да домаћинства са три члана чине 1/5 укупних домаћинстава, да је највећи број домаћинстава са четири члана (29%) и да је знатан број домаћинстава са пет и више чланова, која чине 1/4 укупног броја домаћинстава. Збрајањем броја чланова по домаћинствима добива се укупно 77956 лица, без оних са више од пет чланова, којима се не зна број, што подијељено са 22757 домаћинстава даје просјек од 3,43 члана по једном домаћинству. Укупни број лица у домаћинствима показује да је негдје била грешка у рачунању, која међутим није битна за ова проматрања. Ако изједначимо појмове домаћинства и по-

родице, онда се може констатовати да је просјечна породица избјеглог и расељеног становништва од 3,50 чланова ближа градској, него сеоској породици, посебно оној патријархалног типа. Па ипак, велик удио породица са пет и више чланова (1/4) указује на знатан утицај сеоског, патријархалног начина живота са већим бројем дјете.

Социјалноекономска структура домаћинства према изворима прихода приказана је у Табели IV

ТАБЕЛА IV СОЦИЈАЛНОЕКОНОМСКА СТРУКТУРА ИЗБЈЕГЛИХ И РАС. ДОМАЋИНСТАВА				
Општина	Укупно домаћ.	Пољопривредна	Мјешовита	Непољопривредна
Бања Лука	22757	3799	9358	9600
%	100	17	41	42

Попис..., стр. 47.

Социјалноекономска структура домаћинства показује да је само 1/6 домаћинства била пољопривредна, али да су готово изједначене мјешовитих и непољопривредних домаћинства. То значи да се трансформација домаћинства приближава фази превладавања оних са изворима прихода непољопривредног карактера.

Имовно стање избјеглих и расељених домаћинства на ранијем пребивалишту може се сагледати из величине земљишног посједа, који приказује Табела V

ТАБЕЛА V ВЕЛИЧИНА ЗЕМЉИШНОГ ПОСЈЕДА ИЗБЈЕГЛИХ И РАСЕЉ. ДОМАЋИНСТАВА							
Број домаћ.	Без земље	До 1ha	До 3ha	До 5ha	До 8ha	10ha	Више од 10ha
22757	5464	5534	3210	2421	2532	1197	2401
100%	24	24	14	11	11	5	11

Попис..., стр. 59.

Практично је била без земље готово половина домаћинства, што одговара броју непољопривредног становништва из претходне табеле. Збир правих пољопривредних домаћинства према величини посједа са више од 5 ha земљишта даје 27% свих домаћинства или више од 10% од пољопривредних домаћинства у претходној табели. Разлика, вишак се крије у броју мјешовитих домаћинства.

Вриједна пажње је и Табела, која приказује стање сточног фонда оваквих домаћинства у ранијем власништву.

ТАБЕЛА VI СТОЧНИ ФОНД У РАНИЈЕМ ВЛАСНИШТВУ ИЗБЈЕГЛИХ И РАС. ДОМАЋИНСТАВА				
Врста стоке	Коњи	Говеда	Овце	Свиње
Број	6937	31730	139701	52178

Попис..., стр. 79.

Укупан број стоке од 230546 комада указује на значајан фонд који је на пољопривредна и мјешовита домаћинства (13157) био овако расподијељен: укупно 17,5 комада разних врста стоке, а од тога: 0,5 коња, говеда 2,4 комада, оваца 10,6 комада и свиња 4 комада по домаћинству.

Школска спрема избјеглих и расељених лица је била:

ТАБЕЛА VII СТРУЧНА СПРЕМА ИЗБЈЕГЛИХ И РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА						
Општина	Укупно лица	Без школе	Основна	Средња	Виша	Висока школа
Бања Лука	72848	22061	18889	25482	3649	2767
%	100	30	26	35	5	4

Попис..., стр. 53.

Чине нам се реалним сви подаци осим оних за лица без школе чији је удио 30% укупног становништва превисок.

Но попис је третирао само лица која су завршила основну школу, а не и она који су је дјелимично завршила, тако да је овај удио вјероватно знатно мањи.

Садашње стање протјераног становништва може се добро сагледати из података о активностима тог становништва, у табели VIII.

ТАБЕЛА VIII АКТИВНОСТ ИЗБЈЕГЛОГ И РАСЕЉ. СТАНОВ. У САДАШЊЕМ ПРЕБИВАЛИШТУ					
Општина	Укупно	Обавља занимање	Не обавља	Лични приходи	Издржавано
Бања Лука	72848	5722	28738	7125	31264
%	100	8	39	10	43

Попис..., стр. 55.

Подаци из марта 1996. године, пола године иза егзодуса стотина хиљада српског становништва из Босанске крајине и Републике Српске Крајине, показује стравичну слику његовог стања, јер само 8% таквог становништва обавља занимање!

Зато није чудно, да се на улицама Бања Луке налази на стотине уличних продавача ситнарије, како би избјегла и расељена лица могла зарадити који динар и некако преживјети.

Претходно занимање није обављало 39% таквог становништва, лица са личним приходима чинила су 1/10 укупног броја, а издржавано становништво се са 43% приближило половини укупног броја унесређеног српског становништва.

То је највећа трагедија народа, којему је рат на просторима бивше СФРЈ био наметнут од стране домаћих и страних моћника.

Смјештај протјераног српског становништва добро показује посљедице рата, завршеног 1995. године, наментутим поразом и грабљењем српских етничких простора у Босни и Херцеговини. Смјештај протјераног становништва показује наредна табела IX.

ТАБЕЛА IX ТРЕНУТНИ СМЈЕШТАЈ ПРОТЈЕРАНОГ СТАНОВНИШТВА МАРТА 1996. ГОДИНЕ							
Општина	Укупно домаћинстава	Прихватилиште и приј. српске	Родбина	Напуштене	Напуштене друге куће	Државни стан	Остало
Бања Лука	22757	908	11041	366	8058	1782	602
6%	100	4	49	2	35	8	3

Попис..., стр. 100.

Подаци ове табеле добро говоре о димензијама посљедица грађанског рата, које у овом случају сноси српски народ, истјераног снагама сусједа и страних сила са његових вјековних огњишта, која у Крајини егзистирају од досељења Словена. Готово половина унесређеног становништва се смјестила код родбине и пријатеља, прихватилишта су примила свега 4% овог становништва и већ су давно распуштена у општини Бања Лука. Државни стан и напуштене српске куће чине 1/10 смјештених домаћинстава. Друга по врсти смјештаја јесу напуштене куће несрпског становништва, преко 8000. У граду то су биле куће муслиманског, а сјеверно од града то су биле куће хрватског становништва. Ова група чини више од 1/3 укупног смјештаја. Треба напоменути, да је у општини Бања Лука боље стање него узето у цјелини у Републици Српској, гдје је у такве куће смјештено 48% протјераника, а код родбине и пријатеља 32%.

Веома је добар показатељ који говори о жељи српског становништва гдје и с ким жели да живи и какав смјештај жели, што показује табела X.

ТАБЕЛА X ОДЛУКА О ДАЉЕМ СМЈЕШТАЈУ ПРОТЈЕРАНОГ СТАНОВНИШТВА								
Општина	Укупно домаћ.	Повратак у МХФ	Повр. у Р Хр.	У раније мјесто РС	Да остане у сад. мј.	Сад. мј. други смј.	Др. СРЈ мј.	Инос.
Бања Лука	22757	418	222	2475	4939	12188	1368	862-285
%	100	2	1	11	22	54	6	4 1

Попис..., стр. 103

Српски народ је и овом приликом, последице стравичног егзодуса, још једном исказао своје вјековно одређење, да живи сам на својој територији, на свом етничком простору. Дојучерашњим комшијама вратило би се само 3% протјераника, а у раније мјесто боравка у Републици Српској вратило би се 11%. Такође би 11% протјераника живјело у другом мјесту, СР Југославији и иностранству. Више од 3/4 свих протјераних домаћинстава живи да настави живот у садашњем мјесту боравка, али више од половине њих тражи бољи смјештај. Исти је случај са подацима за цјелу Републику Српску. Мишљења смо да власти општине Бања Лука и Републике Српске у цјелини нису урадиле све што су могле и требале у датим околностима за протјерано становништво. Протјерано становништво се добрим дијелом само сналазило. И данас има много празних станова, а протјераници станују и живе у веома неодговарајућим стамбеним приликама.

ЛИТЕРАТУРА

1. Попис избјеглих и расељених лица у Републици Српској (1996). Министарство за избјеглице и расељена лица и Републички завод за статистику. Март 1996. Сарајево, стр. 1-189. Тираж 200.
2. Бјеловитић М., (1996): Географске посљедице грађанског рата 1991-1995. по српски народ на простору бивше СФРЈ. Гласник Географског друштва Републике Српске, 1, Бања Лука, стр. 49-65.
3. Живковић М., (1997): Географски размјештај Срба из Републике Српске Крајине у Републици Српској као посљедица грађанског рата 1991-1995. године. Гласник Географског друштва РС, 2, Бања Лука, стр. 31-44.
4. Спасовска М., и др., (1992): Етнички састав становништва Босне и Херцеговине. Етнички простор Срба, књ. 2, Београд, стр. 1-104.

MILOŠ VJELOVITIĆ

S U M M A R Y

One of the consequences of the civil war on the territory of the former SFRY 1991-1995 - Refugeed and expelled population on the example of the municipality of Banja Luka.

One of the most difficult geographical consequences of the civil war on the territory of the former Bosnia and Herzegovina is the destiny of refugeed and expelled persons.

On side of the Serbs population there are almost 500.000 people in the territory of Republic of Srpska and over 200.000 in the territory of SR Yugoslavia.

In the municipality of Banja Luka 73.000 people found their lodgings (place), About 73% of them came from Krajina, 14% from Republic of Croatia and 10% from middle Bosnia.

The city of Banja Luka took the largest number of this population.

Those persons came with 4.000 tractors and meny kinds of cattle.

There were lodged by their relatives and friends (49%) and in the abandoned houses (35%).

About 14% of them wish to come back to their old land (houses) Republic of Srpska is a agricultural country, so the people can survive.

We can say that the authorities dont help those people enough.

The Serb people doesnt help either.